

12. СИМЕОН РАДЕВ ЗА НАЧАЛОТО НА РУСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ (1905–1906). ДАРИНА ГРИГОРОВА

Дарина Григорова,

доцент, доктор по история

в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

СИМЕОН РАДЕВ ЗА НАЧАЛОТО НА РУСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ

(1905–1906)

[Grigorova Darina VIA EVRASIA, 2012, 1.pdf](#)

В представата на българите за Русия и за руснаците винаги е присъствало личното/роднинското отношение със завишени очаквания, често на границата на ирационалното. Някоя европейска държава не поражда у българите трайни „филски“ или „фобски“ настроения. Моментно чуждопоклонничество към някоя велика сила може да се наблюдава при представителите на една или друга партия в желанието им да се задържат на власт, но то не излиза от рамките на политическите кръгове. Към Русия обаче „филските“ и „фобските“ страсти и до днес избухват на 3 март или на 6 септември, или по друг повод, тлеейки във всички пластове на българското общество. Една от причините за тези настроения е, че колкото и да е близка до нас Русия, в много отношения тя си остава загадка.

Един от българите, който се опитва да разгадае Русия отблизо, като преминава Дунава, е Симеон

Радев. Български публицист и общественик, дипломат и роден историк на българската следосвобожденска история, Симеон Радев заминава за Русия в разгара на Първата руска революция като кореспондент на вестник „Вечерна поща“ (1905–1906).

Изборът на времето на посещението не е случаен – Симеон Радев, както и цялата българска общественост, ревностно следят драматичните събития в Русия от началото на XX век, когато самодържавието се трансформира от абсолютна в конституционна монархия. Едновременността на модернизацията отгоре и на революцията отдолу обаче обезсмислят 17 октомври 1905-а^[1] и довеждат Русия до октомври 1917-а.

Фрагментите, с които Симеон Радев сглобява образа на Русия от революционен Петербург, са съсредоточени около два ключови проблема:

1. От една страна, Русия и руската революция: политическият профил на руската демокрация на фона на най-ярките обществени фигури, привлекли вниманието на Симеон Радев (П. Н. Милюков, И. И. Петрункевич, П. Б. Струве, С. Ю. Вите и др.); руската интелигенция и отношението ѝ към реформите в Русия; народът и властта – двата полюса на руската действителност.
2. От друга страна, Русия и България: Симеон Радев отделя специално внимание на най-болезнения и до днес момент от руско-българските отношения – македонския въпрос. Едно нещо е Русия, а съвсем друго е руската политика на Балканите и в България. Интересът на Симеон Радев към македонския въпрос не е само патриотичен порив към националната кауза/блян, очертана от Санстефанския договор, но и част от съдбата му – родното му място е българският град Ресен в Македония.

Ако представата на Симеон Радев за Русия до преминаването му на Дунава е по-скоро митологична и във възрожденските стереотипи на българското общество, то, опознавайки я от място, той създава многопластова картина, която не е ограничена от традиционните рамки на черно-белите крайности.

Раждането на руската демокрация пред очите на Симеон Радев

Отношението на Симеон Радев към руската демокрация се определя от неговите политически разбирания, в които преобладават възгледите на социалния либерал. Симеон Радев е много близък във вижданията си до тези на руските либерали от края на XIX и началото на XX век от кръга на „Вестник Европы“ (К. К. Арсениев, Л. З. Слонимски, А. Н. Пипин, К. Д. Кавелин и др.). Самият Радев категорично се разграничава от руските консерватори и твърде неласкаво се отзовава за най-яркия им представител от края на XIX век – К. П. Победоносцев: „кръвожаден евнух на православието“, под чиито „полицейски внушения“ управлява Александър III.

Оценките на Симеон Радев са по-скоро емоционални поради липсата на ясна ориентация, разграничаваща прецизно руските идейнополитически течения. В представите на Радев понятието „славянофилство“^[2] некоректно е използвано като синоним на реакция и на краен консерватизъм – към „свирепите реакционери на славянофилството“ той причислява М. Н. Катков. Симеон Радев не винаги успява да вникне в нюансите на руската обществена мисъл – славянофилството – късното, от времето на И. С. Аксаков, действително се проявява консервативно в много отношения, но безусловно притежава и немалко либерални черти, по което се отличава от крайния консерватизъм на М. Н. Катков и К. П. Победоносцев.

Либералните възгледи на Симеон Радев го карат първоначално да идеализира Манифеста от 17 октомври 1905-а, смятайки, че той ще гарантира „системата на демократическо управление, която ще функционира по един ефикасен парламентарен надзор“^[3], за да се избегне революцията.

Основното предимство на руснаците пред много европейски народи според българския публицист е съчетанието на Манифеста с „благородните качества на великата руска душа“, която заедно с „тоя горещ и геройски дух на гражданственост що вее в нейното общество“ ще промени не само Русия, но и света.

Симеон Радев идеализира реформите след Манифеста и, подобно на руските либерали, се надява, че демократична Русия ще промени и Германия, и Европа, в която ще настъпи „една нова епоха на международно братство и на социален напредък“. Демократична Русия, или „голямата славянска

държава”, както я нарича Радев, ще промени не само Европа, но и „духа на славянската взаимност”, „която не ще бъде вече предлог за господство над малките народи, а причина за безкористно покровителство”[\[4\]](#).

Политическите симпатии на Симеон Радев са към кадетите, които той определя като единствената партия с европейско поведение, „цветът на възраждащата се и творческа Русия”[\[5\]](#). П. Н. Милюков, „един от малцината държавни мъже, които притежава възродена Русия”, с когото Симеон Радев се познава още от пребиваването му в България и Македония, е единственият руски политик, когото българският публицист идеализира в статиите си: „как руска е неговата душа, руска в хубавия и велик смисъл на думата, руска със своята доброта, със своята отзивчивост, със своето искрено добродушие и с очарованието на своята блага усмивка”[\[6\]](#).

Именно европейското поведение обаче по-късно, през 1917-а, ще подведе кадетите, които се вживяват в атмосферата на спокойната скука на английския либерализъм, докато Русия гори. Европейското поведение и руската смута са несъвместими, особено когато през 1917-а всички ненавиждат държавата, десакрализирана окончателно от Николай II.

Въпреки че Симеон Радев е далеч от тези събития и с надежда наблюдава началото на руската демокрация, той улавя интуитивно непредсказуемия характер на руската революция, „в която като в някой колосален магически фенер се нижат сцени на възторженост и униние, на безумни пориви и на фатализъм, на фанатическа екзалтация и на мъчително съмнение” като ярката смяна на природните картини в Русия.

Обяснението на тази руска изменчивост дава един руски журналист, седнал до Радев сред отбраната публика на конгреса на кадетите: „Русия бързо се уморява: и ораторът, и общественикът, и работникът. Ние сме млад народ, но с болни нерви”[\[7\]](#).

Основното предимство на П. Н. Милюков според Радев е животът му в чужбина, защото му позволява да „гледа на руските явления в известна перспектива, която заменя хоризонта на историята”. От вътрешните течения в кадетската партия Симеон Радев е против левите кадети – заради „носталгията” към революцията, и против умерените кадети – заради „социалния консерватизъм”[\[8\]](#).

Причината за тази безусловна симпатия са не само отличният, почти без акцент български език на П. Н. Милюков, нито позицията му по македонския въпрос, противоположна на руската официална политика, но и общият и за двамата политически идеал: парламентарна монархия с широки социални реформи, но без да се стига до премахване на частната собственост.

Когато обаче трябва да се балансира между свободата и собствеността, в Симеон Радев надделява социалната му чувствителност, която го сродява с руската менталност, и той без колебание избира свободата. Един от основните упреци на Радев към октябристите при загубата им на първите избори е, че bankerът Гучков побеждава либерала Гучков, духът на собствениците надделява над духа на свободата. От октябристите Симеон Радев симпатизира най-вече на Д. Н. Шипов, в когото вижда „страстна преданост към народа”. От земските либерали българският публицист отделя специално внимание на И. И. Петрункевич като един от „героите на земствата”, чийто основен недостатък според него е „духът отрицание, който не поощрява към истинско държавничество”[\[9\]](#).

Предпочитанията на Симеон Радев към кадетите, или руските демократи, както той ги нарича, му пречат да е обективен, когато ги сравнява със социалистите – определя борбата на двете партии за влияние върху работниците като равностойна, въпреки очевидното надмощие на социалистите. Симеон Радев обаче е прав, като описва обещанията на демократите като „по-практични”, докато целите, предложени на работниците от социалистите, са крайни, но в тях те вярват по-силно „своя религиозен мистицизъм”. Симеон Радев лично се вижда с Ю. О. Мартов два дни преди да го арестуват и определя вижданията му като „еврейски месианизъм, предрешен в материалистическа социология”. Единственият социалист, на когото Симеон Радев симпатизира, е Г. В. Плеханов: „едничкият руски социалист с ум на учен мъж и с темперамент на държавник”[\[10\]](#).

Най-критично и емоционално е описанието на Симеон Радев за крайните националисти – черносотниците, на чиито събрания не е допуснат – спрян е още на входа, защото няма знака на „руснаците”. Радев възприема черносотниците като „мужици с дълги масльоосани коси... хулигани със зловещи физиономии на грабливи птици”, които по внушение отгоре ще „колят ненавистната интелигенция, както кюрдите колежа арменците в Цариград”[\[11\]](#).

Симеон Радев, както и руските либерали от началото на XX век, не се стреми да отдели някакъв специален модел на демокрация по руски, за него руската демокрация е европейска – според

идеалите на Манифеста.

До октомври 1917-а в руската обществена мисъл не съществува комплексът за русифициране на демократичния модел, който се проявява по-късно, а днес се внушава изкуствено от западния кривоогледален образ на нова Русия, от една страна, и от съвременните руски почвеници, от друга.

През 20-те и през 30-те години на XX век руснаците от старата емиграция първи ще започнат да търсят руски модели на демокрация, опитвайки се да се дистанцират от европейския (П. И. Новгородцев ще въведе понятието „агиокрация“, И. А. Илин ще предложи „демократическа диктатура“, Г. П. Федотов – „неодемокрация“, И. И. Бунаков-Фондамински – „стопанска демокрация“ и др.).

Споровете продължават и до днес в постсъветска Русия (А. И. Солженицин говори за „истинска демокрация“, В. Ю. Сурков – за „суверенна демокрация“, А. Г. Дугин – за „съборна демокрация“, М. В. Леонтиев – за „цензова демокрация“ и т.н.).

Каквито и определения да се дават сега на демокрацията по руски – „суверенна“, „органическа“, „съборна“, „духовна“, „догонваща“, „управляема“ и т.н., най-специфичната черта на руската политическа култура остава ролята на властта като творец на политически образи и идеологии в нова Русия. Руската власт винаги е била инициатор на реформи, което предопределя и нейната отговорност за всичко, което става в Русия.

Руската власт е разглеждана от Симеон Радев като основната причина за провала на Манифеста от 17 октомври. След първоначалната еуфория през март 1906-а той пише: „Царският манифест се поруга [...] от четирите свободи не остана нищо освен една – всенародната съблазън“, обкръжението на Николай II – А. М. Безобразов, в. кн. Александър Михайлович и др. са „дворцова мафия“ и „олигархия“, а управлението на императора се превръща в „полицейска диктатура“, която тласка народа към революция. Оставката на С. Ю. Вите, приета с въодушевление от демократите, според Симеон Радев ще доведе до „поражение на демокрацията“. Разочарованието кара Симеон Радев да разграничава Русия от „културния свят“: „За да има новата политика на царя някакъв успех, тя трябва да почива върху някаква нравствена основа. Тая основа липсва и вътре в Русия, и вън, в културния свят“[\[12\]](#).

Другата причина, поради която Симеон Радев отделя „културния свят“ от Русия, е надмощието на религиозното над светското в начина на мислене на руснаците. Присъствайки на събрания и митинги в самото начало на политическите свободи в Русия, Радев е впечатлен и трогнат от религиозното отношение на руснаците към революцията. Публиката слуша ораторите с „религиозно внимание“, с радост по лицата, сияещи с „набожност“ и „трепет на мистицизъм“. Българският публицист наблюдава „атмосфера на набожност“ дори и на конгреса на кадетите, на който програмата се „чете като псалтир“.

С религиозното отношение на руснаците към революцията Симеон Радев обяснява и най-ценното им според него качество: „в руската обществена съвест е трептяла всякога една могъща идеалистическа струна, отзивчива към страданията на трудещите се маси, с които тя се е чувствала свързана с един вид религиозен инстинкт на взаимност“. Оттук и за руските политици от началото на XX век Симеон Радев определя като най-важен „ореола на мъченичеството, който прелъстява неотразимо руското въображение“[\[13\]](#).

Ако между религиозното и светското начало Симеон Радев безусловно избира второто, то в разбирането си за патриотизма българският общественик не се отличава от руската, чаадаевската любов към отечеството – „любить открытыми глазами“ (да обичаш с отворени очи). Добрият патриот според Радев „е склонен твърде често да говори зле за своето отечество“[\[14\]](#).

Симеон Радев за руската политика по македонския въпрос

Ако руската революция (1905–1907), видяна отблизо, предизвиква като цяло положително отношение у Симеон Радев, който наблюдава събитията като привърженик на руската демокрация, то руската политика на Балканите по македонския въпрос от началото на XX век е несъвместима с българските национални интереси. Като българин, роден в Македония, Симеон Радев възприема присърце македонския въпрос и остро критикува руската позиция. Основният упрек на Симеон

Радев е, че Русия подценява македонския въпрос, а поведението на руските дипломати в България е неуважително.

След Горноджумайското въстание (есента на 1902-а) македонският въпрос отново предизвиква вниманието на Европа. Позицията на Русия категорично е за запазване на статуквото. През декември 1902-а В. Н. Ламздорф^[15] на път за Виена се отбива в Букурещ и в София с цел да „предупреди за всякакви опити „под влиянието на агитаторската дейност на комитетите да постигат целите си с революционни средства“, защото в противен случай „Русия няма да окаже никаква подкрепа на славяните в борбата им с турците“ и в края на краищата ще изиска „възстановяването на нарушеното от двете страни статукво“^[16].

Радев описва В. Н. Ламздорф като „посредствен чиновник“ с „канцеларско трудолюбие, съпроводено от бюрократическа боязливост“, чието поведение е на „началник на отделение, изпратен по ревизия в някой провинциален град, смутен от местни бунтове“. Грешката на В. Н. Ламздорф според Радев е „високомерното чувство за могъществото на Русия, хипертрофията на държавното самомнение“, „фанатизмът на руския престиж се считаше за основно качество на добрия чиновник“.

Симеон Радев е не по-малко критичен и към русофилското правителство в България. Чиновническото поведение на В. Н. Ламздорф в България според него е насърчено от грешките на българския министър на външните работи Стоян Данев с прочутата си фраза „с Русия ний политика не правим“, имайки предвид, че емоциите между двете държави са над интересите. Българският публицист дели русофилите в България на „искрени“, към които и той принадлежи, и на „раболепни“ като министър Данев^[17].

Самият Стоян Данев в спомените си споделя позицията си за Македония: „автономията би била наш идеал, но где трябва и може да се отиде, предоставяме на благоусмотрението и съобразителността на великите сили“^[18].

Раболепието на русофилското правителство не променя позицията на Русия по македонския въпрос, която е потвърдена с правителственото съобщение от 1903-а: „Славянските държави могат с пълна увереност да разчитат на постоянното покровителство на императорското правителство на тяхната действена и могъща защита на духовните и жизнените интереси на християнското население в Турция. Но едновременно с това обаче, не трябва да забравяме, че Русия няма да пожертва нито една капка кръв на своите синове, нито най-малката част от достоянието на руския народ, ако славянските държави, въпреки своевременно поднесените им съвети за благоразумност, са решили да се домогват с революционни и насилствени средства за промяна на съществуващия строй на Балканския полуостров“^[19].

Когато на 4 август 1903-а в турското пристанище Инаду (близо до Босфора) акостира част от Черноморската ескадра, причината е не да се подкрепи Илинденско-преображенското въстание (август 1903), а да се отговори за убийството на руския консул Ростоковски в Битоля, след което след седмица руските кораби са отзовани.

Мюрцщегското споразумение (октомври 1903) се определя от Симеон Радев като „тежка катастрофа“ и „тежък удар за нашите народни интереси“: „политиката на Русия на Изток не е за нас дело на сантиментализъм или политическа религия; тя е проявление на руските интереси, както са ги разбирали самите руси, главната наша грижа е да установим, че ний сме пострадали“.

От българските политици в следосвобожденска България, проявили умела политика по македонския въпрос, Симеон Радев симпатизира на Константин Стоилов, но най-вече заради възстановяването на дипломатическите отношения с Русия, което той определя като „голямо негово достижение“, което „определя неговото място в новата българска история“^[20].

Ако за позицията на Русия по македонския въпрос Симеон Радев проявява разбирането, че става дума за разминаване на външнополитическите интереси на империята с тези на България, то за поведението на руските дипломати в София критиката му е категорична. Назначаването на А. Н. Шчеглов за дипломатически представител в София (1906-1907), без да се иска съгласието на българския княз, е „посегателство на правата ни като държава“, върху която Русия „упражнява някакъв неопределен още протекторат“.

Симеон Радев сравнява А. Н. Шчеглов с Н. В. Каулбарс. Единствено крайните русофили в България подкрепят А. Н. Шчеглов: „когато се касае за руския престиж в България, нашите русофили са много по-непримирими, нежели самото руско правителство“.

Упреците на Радев са към практиката на руската дипломация в България: „руското

вмешателство в България не е дело на един дипломат без култура и без умствено равновесие като Щеглов... а е една система на руската дипломация”, довела Русия до Мукден и Цушима^[21] и насочена към „жалко разпокъсване на великия руския народ, който сътвори нашата свобода”^[22].

Когато българският общественик и публицист Симеон Радев минава Дунава (1905), Русия го посреща обновяваща се със зараждането на крехката идея за руска демокрация. Когато обаче руските интереси преминават Дунава, Русия на Николай II следва политическата линия на Александър III, а не на Александър II.

Руската двойственост, от една страна, и българският блян за Санстефанска България, от друга, пораждат в българското общество политическата шизофрения – „русофилско-русофобска”.

Симеон Радев не е изключение – след като се връща от Русия, той описва сагата на руско-българските следосвобожденски отношения („Строителите на съвременна България”), съчетавайки аналитичната критика на историческия разказ с емоционалната привързаност към „голямата славянска държава”.

^[1] На 17 октомври 1905 г. Николай II издава Манифест, с който иска да „предотврати толкова опасната за държавата смута”, дарявайки граждански и за първи път – политически свободи на руското общество, както и обещавайки да облекчи избирателния закон за предстоящата Държавна дума, с което Николай II поставя закъснялото начало на либерализацията на самодържавието, отказана от самия него при встъпването му на престола през 1894 г. като „безсмислени мечтания”. – В: Российское законодательство X-XX вв.: в 9 т. Т.9. Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. Отв. ред. О.И.Чистяков. М., Юридическая литература, 1994. С.41. <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/oct1905.htm> (25.05.12).

^[2] Радев, С. Русия в началото на XX век. С., 2010, с. 174, 187.

^[3] Радев, С. Цит. съч., с. 23.

^[4] Радев, С. Русия в началото..., 24–25.

^[5] Радев, С. Русия в началото..., с. 31.

^[6] Радев, С. Русия в началото..., с. 67, 69.

^[7] Радев, С. Русия в началото..., с. 225.

^[8] Радев, С. Русия в началото..., с. 68, 67.

^[9] Радев, С. Русия в началото..., 77–79, 170, 182.

^[10] Радев, С. Русия в началото..., с. 85, 87–88.

^[11] Радев, С. Русия в началото..., с. 30.

^[12] Радев, С. Русия в началото..., с. 27, 160, 133, 131, 132.

^[13] Радев, С. Русия в началото..., с. 361 44, 224–225, 222–223, 151.

^[14] Радев, С. Русия в началото..., с. 183.

^[15] Ламздорф, Владимир Николаевич – министър на външните работи на Русия (1900–1906).

[16] Очерки истории Министерства иностранных дел России. 1802–2002: В 3 т. Т. 3. Биографии министров иностранных дел. 1802–2002 гг. М., 2002, 216–217. <http://books.google.com/> (29.08.2010).

[17] Радев, С. Русия в началото..., 163–165, 168.

[18] Данев, С. Мемоари. С., 1992, с. 109.

[19] Очерки истории Министерства иностранных дел России. 1802–2002..., с. 217.

[20] Радев, С. Д-р Стоиловата външна политика и помирието с Рудия. По документи, разпитвания на съвременници и лични спомени. С., 2012, с. 37.

[21] През май 1905 г. при Цушима се провежда последното морско сражение от Руско-японската война (1904–1905), завършило съкрушително за руския флот и предопределило края на войната.

[22] Радев, С. Русия в началото..., с. 232, 234–235, 239.